

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.18

Коломієць Владислав Миколайович,
здобувач кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Тернопільського національного економічного університету
e-mail: lasvegasalarm@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ПРАВОПОРЯДКУ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У статті представлені результати дослідження генези правоохоронних органів у Збройних Силах на території України від найдавніших часів до сучасності - формування Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. Розглянуто приклади функціонування правоохоронних підрозділів в армії від Київської Русі до створення Військової служби правопорядку у Збройних Силах України.

Під час вивчення проблеми були застосовані як основні методи історико-правового, порівняльного, структурно-функціонального аналізу, порівняльно-правові, хронологічні методи.

На закінчення, пройшовши довгий шлях еволюції від князівських дружин Київської Русі через козацькі формування та до широкомасштабних реформ початку XIX століття, об'єктивні умови для створення та законодавчого регулювання спеціальних підрозділів армії в системі державної організації двох імперій, під владою яких українські землі - Російська та Австро-Угорська.

У козацький період з українських військ із структури армії почали виникати окремі установи з охорони правопорядку, які можна було вважати прототипом військово-правоохоронних органів. Традиції Запорізької Січі в правоохоронній системі військової організації загалом були прийняті Військом Запорізьким та Гетьманщиною, де система нагляду, контролю за дотриманням та накладенням покарань за невиконання закону була колегіальною. У XIX столітті у провідних державах Європи було проведено законодавче оформлення частини правоохоронних підрозділів у формі військ внутрішньої варті. У Російській та Австрійській (з 1967 р. Австро-Угорської) імперіях, незважаючи на наявність потужних армій та поліції з їхніми повноваженнями та функціями, з метою їх зміцнення окремо створена внутрішня жандармерія. У разі вчинення правопорушень військові частини жандармів карались відповідно до дисциплінарних приписів військового законодавства та підлягали військовому судочинству. Після втрати державності УНР у 1920-1921 рр. У міжвоєнний період на різних українських землях діяли військово-правотворчі одиниці СРСР, Співдружності Польщі, Чехословаччини та Румунії. У радянський період історії України військові начальники в гарнізонах займалися підтримкою правопорядку, боротьбою з правопорушеннями та злочинами військовослужбовців.

З розпадом Радянського Союзу ці та інші восновізовані підрозділи лягли в основу розвитку Збройних Сил України. Їх формування відбувалося у складних умовах розбудови незалежної України. Лише в період незалежності в Україні вдалося створити окрему повноцінну спеціалізовану структуру, яка зосереджувалась на виконанні відповідних функцій, передбачених Законом України «Про військово-забезпечення правопорядку у Збройних Силах України» у 2002 р. потенціал для перетворення на Військову поліцію.

Ключові слова: правоохоронні органи, Збройні сили України, історія, військові правоохоронні органи, військова поліція.

Kolomiets V. FORMATION OF LAW BODIES IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE: HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS

The article presents the results of the study of the genesis of law enforcement agencies in the Armed Forces on the territory of Ukraine from Ancient times to the present – formation of the Military Law Enforcement Service in the Armed Forces of Ukraine. Examples of the functioning of law enforcement units in the army from the Kievan Rus to the creation of the Military Law Enforcement Service in the Armed Forces of Ukraine are considered.

During the study of the problem were applied as the main methods of historical-legal, comparative, structural-functional analysis, comparative-legal, chronological methods.

In conclusion, after going a long way of evolution from the princely wives of Kievan Rus through Cossack formations and to large-scale reforms of the early XIX century, objective conditions for the creation and legislative regulation of special army units in the system of state organization of the two empires, under the authority of which Ukrainian lands – Russian and Austro-Hungarian.

During the Cossack period, separate institutions for the protection of law and order began to emerge from Ukrainian troops from the structure of the army, which could be considered a prototype of the military-law enforcement agencies. The traditions of Zaporizhzhya Sich in law enforcement in the system of military organization were generally adopted by the Zaporizhzhya Army and the Hetmanate, where the system of supervision, control over compliance with and imposition of penalties for non-compliance with the law was collegial. In the XIX century in the leading states of Europe the legislative registration of a part of law enforcement units in the form of troops of the internal guard was carried out. In the Russian and Austrian (since 1967 Austro-Hungarian) empires, despite the presence of powerful armies and police with their powers and functions, in order to strengthen them separately established an internal gendarmerie. In the event of an offense, the military units of Gendarmes were punished according to the disciplinary

prescriptions of military law and subjected to military justice. After the loss of statehood of the UPR in 1920-1921 during the interwar period, military-law-forming units of the USSR, the Commonwealth of Poland, Czechoslovakia and Romania operated in different Ukrainian lands. In the Soviet period of Ukraine's history, military commanders in garrisons were engaged in the maintenance of law and order, the fight against the offenses and crimes of servicemen.

With the collapse of the Soviet Union, these and other paramilitary units formed the basis for the development of the Armed Forces of Ukraine. Their formation took place in the difficult conditions of building an independent Ukraine. Only in period of independence in Ukraine was it possible to create a separate, fully-fledged specialized structure, which focused on fulfilling the relevant functions envisaged by the Law of Ukraine «On Military Law Enforcement in the Armed Forces of Ukraine» in 2002 and has the potential to be transformed into Military Police.

Key words: law enforcement agencies, Armed Forces of Ukraine, history, military law enforcement, military police.

Постановка проблеми. В умовах сучасних складних державотворчих і правотворчих процесів в Україні особливої актуальності набуває дослідження попереднього досвіду створення і функціонування системи правоохоронних органів на різних історичних етапах їх розвитку. Для всебічного та повного з'ясування особливостей правоохоронної системи України необхідним є пізнання витоків, історії формування і розвитку її структури, зокрема у військовій сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Діяльність правоохоронних органів вітчизняні науковці досліджують постійно і глибоко. Статус правоохоронних органів, їхні функції, повноваження неодноразово розглядали такі вчені, як О. Аркуша, О. Бандурка, О. Банчук-Петросова, Є. Бородин, С. Віднянський, В. Гриценко, А. Закревський, С. Іванов, В. Прус, П. Халупа, Т. Яцик та інші.

Мета статті – дослідити генезу органів правопорядку у Збройних Силах на території України від найдавніших часів до сучасності – формування Військової служби правопорядку у Збройних Силах України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи культуру первісних обцинних утворень і племен, можна стверджувати, що в додержавний період у зародкових формах існували елементи інституту правоохоронних органів, оскільки додержання первісних традиційних норм, різного роду табу (заборон) було аксіомою для всіх членів роду та племені. Діяння, розшук винної особи та покарання в прямому та переносному сенсі повсякчас супроводжували життєдіяльність будь-якого суспільства, невід'ємним елементом життя якого була військова справа. Тому цілком логічним є твердження про існування прототипів сучасних правоохоронних органів у додержавному суспільстві [13, с. 209]. Дисципліна і відповідальність в системі військових підрозділів віддавна важалася невід'ємним елементом функціонування війська. Внутрішня система нагляду і покарань за недотримання правопорядку забезпечувалася адміністративним примусом із загрозою кримінальної відповідальності. Особливого значення внутрішньовійськова система нагляду і контролю за забезпеченням правопорядку набувала під час військових конфліктів.

У військовій справі звичаї і традиції тісно інтегрувалися в систему соціальної взаємодії суб'єктів військової діяльності. Уже в давні часи в середовищі військових панував певний внутрішній неписаний кодекс таких традиційних правил поведінки, підкріплений релігійно-етичними нормами. Кожен воїн підпадав під їх дію і був зобов'язаний дотримуватися. За недотримання наступали різного роду санкції – від смертної кари та фізичних покарань до вигнання з родової общини. Правоохоронну функцію у війську насамперед виконувало командування (вождь, князь), представники служилої знаті, рішення яких виконували прості воїни [12, с. 29].

Свій початок правоохоронні підрозділи у війську вже у період існування держави беруть з часів князювання в Київській Русі, де князю необхідна була військова сила для забезпечення внутрішнього порядку і оборони від зовнішнього ворога. Спеціалізації правоохоронних органів ще не було, однак їхні функції первісно здійснювали князь та його повірені (вірники, мечники, тіуни). Цих осіб можна кваліфікувати як первісних працівників правоохоронних органів [4, с. 54]. Вони ж були зазвичай військовими служилими людьми при дворі князя. Тому можна стверджувати, що загалом правоохорона діяльність у період Київської Русі частково бере витоки зі сфери княжої волі як свідомої поведінки і діяльності князя в ході розслідування протиправних діянь, в тому числі дружинників [12, с. 31].

Вагому роль у формуванні національних ідеалів та правосвідомості українського суспільства відіграв період козаччини. На Запорізькій Січі козаками було запроваджено полковий устрій, відповідно до якого правоохорона діяльність здійснювалася отаманами і гетьманами [2, с. 17-19]. Загалом правоохоронні та судові повноваження у запорізьких козаків мала уся військова старшина, тобто кошовий отаман, суддя, писар, військовий осавул, довбуш, курінні отамани, паланочний полковник та іноді навіть весь Кіш. Січова рада мала найвищі прокурорсько-судові повноваження і могла проводити розслідування щодо найвищих посадовців Січі. Суворість судових рішень козацької ради могла сягати не лише позбавлення посад і доброго імені, але часом і життя. Загалом у межах Запорозьких Вольностей спостерігалася переплетення адміністративних і судових повноважень як колективних інституцій (січових рад), так і окремих посадовців. Обраному на Січі кошовому отаману, за козацьким звичаєм, належала вища адміністративна, військова, судова і духовна влада [1, с. 74]. Правоохоронні функції реалізувалися насамперед у кримінально-процесуальному провадженні.

Традиції Запорізької Січі у справі забезпечення правопорядку в системі військової організації загалом перейняло Військо Запорізьке періоду національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького 1648 – 1657 років. В часи Гетьманщини (друга половина XVII – остання чверть XVIII ст.ст.) система нагляду, контролю за дотриманням та призначення покарання за недотримання правопорядку мала колегіальний характер. Військова (генеральна) рада мала повноваження позбавлення посад за порушення норм правопорядку

в середовищі військової верстви, яка поєднувала водночас адміністративні функції управління державою. Безпосередні функції нагляду за правопорядком у війську та компетенцію вести попереднє слідство і дізнання мали генеральні осавули. У системі кримінального права козацько-гетьманської держави серед видів злочинів виділялися військові злочини (неявка на службу, мародерство, дезертирство), за які карали переважно смертною карою чи каліцтвом. Для реєстрового козацтва, яке становило окрему категорію козаків, за неявку чи запізнення козака на військову службу передбачалися такі покарання, як штрафи, додаткове залишення в районах бойових дій, ув'язнення і смертна кара. Заможні козаки мали право також зробити грошові внески за неявку на військову службу [10, с. 42].

Розглянемо історико-правові особливості функціонування органів військової поліції на прикладі Росії та Австро-Угорщини – держав, до складу яких упродовж кількох століть входили різні території України.

Імператор Російської імперії Олександр I, який зійшов на престол у березні 1801 року, серед проведених реформ особливу увагу приділив організації військово-охоронної системи. Постало завдання створення спеціальних військових підрозділів з правоохоронними функціями, організованих, на відміну від поліції, за армійським зразком. Такі підрозділи застосовувалися для несення внутрішньої (вартової) служби і виконання окремих каральних функцій в державі. Як зазначає О. Фомін, «постала нагальна потреба у створенні поліцейських установ воєнізованого типу з чіткою організаційною структурою, здатних оперативного та ефективного виконувати поставлені завдання» [11, с. 39]. 3 липня 1811 року Державна рада схвалила Положення для внутрішньої охорони, яке затвердив імператор Олександр I. Цей акт регламентував структуру, основні функції, обов'язки і порядок використання нового виду військ. Відповідно до наступного акту під назвою «Засоби управління діючої армії» від 27 січня 1812 року, генерал-офіцер «є військовий поліцеймейстер в таборі армії» [9, с. 82]. Видання цих указів стало основою для початку діяльності нових армійських формувань – Військ внутрішньої охорони, призначених для виконання як військових, так і поліцейських функцій. Окрім суто поліцейських функцій до повноважень підрозділів входили суто військові функції: організація та забезпечення рекрутування; боротьба з злочинністю в лавах армії; супровід і охорона арештантів та полонених; доставка військових, які прострочили відпустки до їх командування; навіть ліквідація пожеж та допомога населенню при розливі річок тощо. Під час формування нормативної бази внутрішньої охорони з самого початку на неї були покладені як поліцейські, так і військові функції одночасно. Поряд з повсякденними обов'язками, в разі крайньої необхідності підрозділи внутрішньої охорони залучалися і до виконання особливо важливих для держави завдань, за нарядами воевод з різних міст на «житіє» в столицю для утримання караулів.

Згідно указу Олександра I від 30 квітня 1811 року «Про розподіл внутрішніх гарнізонних батальйонів на округи і бригади» було засновано вісім округів внутрішньої жандармерії в центральних губерніях Російської імперії. Їм підлягали губернські, а останнім – міські і повітові управління та окремі команди. Округи склалися з 3-4 губерній. Кожен округ включав в себе 2-3 бригади, які, в свою чергу, склалися з 2-3 гарнізонних батальйонів (команд) [11, с. 88]. У 1816 році створений Окремий корпус внутрішньої жандармерії (ОКВЖ), засновано внутрішню охорону в сибірських губерніях. Сибірська внутрішня жандармерія перебувала в складі військового корпусу і за своїм організаційно-штатним устроєм була армійським підрозділом, а не військово-поліцейським.

Після Лютневої революції 1917 року, 4 березня 1917 року Тимчасовий уряд прийняв рішення про скасування Окремого корпусу жандармів і охоронних відділень, включаючи жандармські поліцейські управління залізниць. 19 березня 1917 року відповідна постанова була опублікована.

Головна відмінність між жандармерією царської Росії і західних країн полягала у тому, що перша була суто політичною поліцією, тоді як діяльність другої зводилася до функцій нагляду за порядком та виконавчої служби. Будучи привілейованим знаряддям деспотичного режиму, російська жандармерія разом з «охранкою» (таємною поліцією) нещадно переслідувала усі протирежимні прояви і їх носіїв, виступала засобом гноблення і русифікації поневолених неросійських народів, особливо українців.

На другу половину XVIII ст. усі західноукраїнські землі опинилися під владою Австрійської монархії. Водночас із анексією Галичини Австрія розпочала поширення на територію цього регіону свого адміністративного апарату. У 20-х роках XIX ст. поряд із загальними органами поліції створена військова поліція, яка стала прототипом майбутньої жандармерії. Військові поліцейські у містах і містечках здійснювали цілодобове патрулювання [7, с. 273]. У 1849 році в Австрійській імперії створено корпус жандармерії, який первинно був складовою частиною армії. Жандармерія як військова поліція та орган політичного розшуку виконувала функції охорони і підтримки громадського порядку, забезпечувала державну безпеку. У 1876 році, уже після створення дуалістичної Австро-Угорської імперії у 1867 році, корпус жандармерії вилучили зі складу армії.

У випадку вчинення правопорушення військові жандармських підрозділів несли покарання згідно з дисциплінарними приписами військового законодавства. Жандарми підлягали військовому судочинству. Покарання здійснювали військові суди, а терміни позбавлення волі жандарми відбували у військових штрафних закладах. Цивільні органи державного управління не мали повноважень заохочувати чи карати жандармів

Влада використовувала жандармів для придушення антимонархічних виступів, забезпечуючи порядок і слідкуючи за суспільними настроями. Після утворення Австро-Угорської імперії число жандармів постійно збільшувалося. Під час Першої світової війни жандармерія перетворилася у військову поліцію при штабах збройних сил різного рівня.

Окрему сторінку в історії правоохоронної справи в Збройних силах України сформував період революційних подій та відродження української державності 1917 – 1920 років. Становлення і діяльність правоохоронних органів в Україні доби Центральної Ради відбувалися у складних умовах революційних перетворень та військових протистоянь. До створення системи державних органів зі спеціальними функціями, які мали б протистояти зростаючій злочинності та охороняти існуючий державний лад, підштовхувало те, що влітку 1917 року в Україні зростала анархія і хаос, активізувалися деструктивні елементи, відбувався занепад правопорядку, розпад деморалізованої армії і, як наслідок, з'явилася значна кількість дезертирів, грабіжницьких загонів і груп.

Зазначимо, що керівництво Центральної Ради, аж до більшовицького вторгнення, не переймалося питаннями розбудови української армії. Однак після початку агресії Радянської Росії, коли подальше існування УНР опинилося під загрозою, лідери Центральної Ради переглянули своє ставлення до проблеми розбудови власних збройних сил. 3 січня 1918 року Мала рада ухвалила «Закон про створення народного війська». Генеральне секретарство військових справ отримувало доручення без зволікань розробити закон, який би надавав правові основи діяльності народної міліції.

Перші кроки Центральної Ради у будівництві органів міліції пов'язувалися з ідеєю перетворення української армії після війни в народну міліцію (вперше про це йшлося у травні 1917 року в документах Українського військового з'їзду). Зокрема, в Києві деякий час діяла воєнна міліція, до складу якої здебільшого входили офіцери та юнкери. Правовою основою організації і діяльності міліції на території України за доби Центральної Ради були, здебільшого, нормативні акти Тимчасового уряду, зокрема, циркуляри Міністерства внутрішніх справ щодо комплектування органів міліції. До її функцій входили певні повноваження військового відомства, а саме – облік і призов на дійсну військову службу. Більш радикальними були заходи Центральної Ради після приходу в Росії до влади більшовицької партії, коли Секретаріат внутрішніх справ зобов'язав земські та міські управи упорядкувати штати міліції міст і повітів (26 жовтня 1917 р.) [8, с. 21]. В основу організації міліції було покладено демократичні засади, ліквідовувалися будь-які класові перепони при її комплектуванні. Це дозволяло залишатися чи вступати на службу до міліції навіть колишнім поліцейським і жандармам. Як одна з важливих частин державного апарату управління, міліція мала підпорядковуватись місцевим органам влади. Зрештою вона стала загальним органом охорони правопорядку безвідносно до організації збройних сил. Генеральний секретар внутрішніх справ здійснював функції загального керівництва та контролю за справами міліції.

До квітня 1918 року Українська Центральна Рада та її уряд Генеральний Секретаріат і далі вживали заходів щодо налагодження охорони і зміцнення правопорядку, але вони були непослідовними і майже безрезультатними. Це було однією з причин втрати нею авторитету Керівництво Центральної Ради не мало чіткого уявлення про статус, компетенцію і функції правоохоронних органів. До того ж недосконалість, а в багатьох випадках – відсутність національної нормативно-правової бази їх діяльності, породжували в країні хаос і анархію. Зрештою керівництво УНР знехтувало справою розбудови повноцінних Збройних Сил України, які погли б стати міцною опорою держави, гарантувати зовнішній і внутрішній спокій та безпеку.

У Західноукраїнській Народній Республіці (ЗУНР) 6 листопада 1918 року рішенням Ради державних секретарів створено Корпус Державної жандармерії. Його організація ґрунтувалася на колишньому австрійському законі від 1894 року. В останній інстанції жандармерія підлягала в усіх справах державному секретаріатові військових справ. Команди Державної жандармерії було створено в різний час у Львові, Тернополі і Станіславі. У кожній з трьох військово-територіальних областей призначено «експонованого старшину жандармерії», якому підлягали команди відділів, повітів і станиць [10, с. 216].

Реорганізацію жандармерії проведено законом УНР від 15 лютого 1919 року, який частково змінив колишній австрійський закон про жандармерію, встановлюючи, що жандармерія щодо служби публічної безпеки підпорядковується повітовим комісарам, а в справах військових, господарсько-адміністративних, вишколу і контролю служби – своїм командантам, в останній інстанції – Державному секретаріату внутрішніх справ. Після його ліквідації у червні 1919 року Державну жандармерію спершу підпорядкували Начальній Команді Української Галицької Армії (УГА), потім Команді Запілля, та зрештою Військовій Канцелярії Диктатора ЗО УНР. Після виїзду останнього з України Державна жандармерія перейшла в розпорядження і владу Команди Етапу УГА. За Збручем у липні 1919 року, щоб не дратувати населення Центральної і Східної України згадкою про непопулярну в народі сумнозвісну російську жандармерію, Державну жандармерію перейменували на «Народну Сторожу». Вона несла службу безпеки і допоміжну військову службу в районі розташування УГА. Після катастрофи УГА частина Державної жандармерії вступила до Дійової Армії УНР, інші опинилися в полоні або в таборах інтернованих у Чехословаччині [10, с. 219].

У системі правоохоронних органів Гетьманату П. Скоропадського чільне місце належало створеній відповідно до закону від 18 травня 1918 р. Державній варті. На неї поклалися охоронні, розвідувальні, контррозвідувальні, наглядові, силові й карні функції. Загальне керівництво її діяльністю здійснював департамент державної варті Міністерства внутрішніх справ, а в губерніях і містах – старости та отамани [8, с. 524].

В другій УНР затвердження створення аналогічних формувань відбулося лише за постановою Директорії від 14 березня 1920 року. Зокрема, юридично засновано Корпус військових жандармів на чолі з військовим міністром. Підрозділи діяли як на фронті, так і в тилу. У першому випадку підрозділи підпорядковувалися

командуванню фронту, у другому – губернським і повітовим комісарам. Сотні польової жандармерії діяли при кожній дивізії, зокрема, у складі підрозділів Українських Січових Стрільців діяло 120 жандармів Польової варту [10, с. 243].

На українських землях, які після 1920 року опинилися під чужими державними режимами, існували поліцейські формування УРСР, Речі Посполитої, Чехословаччини та Румунії. У радянський період військові та правоохоронні органи були одними із потужних важелів керування країною, а їх діяльність була заідеологізована та знаходилась під жорстким контролем партійно-політичної еліти. Встановлений тотальний партійно-політичний контроль за діяльністю військових формувань в СРСР зробила зазначені структури дієвим інструментом діючої радянської влади [3, с. 111]. Військові формування за радянських часів були спроможні виконувати як завдання із захисту національної та державної безпеки поза межами країни, так і внутрішні (поліцейські) функції в середині держави. У Збройних силах СРСР питаннями підтримки порядку і законності, боротьбою з правопорушеннями і злочинами військовослужбовців займалися військові комендатури, що діяли за гарнізонним принципом. Питаннями безпеки дорожнього руху в армії займалася військова автоінспекція (ВАІ). Також правоохоронні функції в армії виконувала військова юстиція – система органів військової прокуратури у підпорядкуванні Генерального прокурора СРСР і військових трибуналів, підпорядкованих Міністерству юстиції [6, с. 327]. Однак військові комендатури виявилися малоефективними в умовах різкого зростання кількості злочинів в армії.

Окреме та вагомe місце в системі військових і правоохоронних органів держави посідали внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ СРСР як військовоє формування, створене для забезпечення внутрішньої безпеки держави охорони державних об'єктів, захисту прав та свобод людини і громадянина від злочинних та інших протиправних посягань, забезпечення громадської безпеки. У період з 1 вересня 1939 року до 21 березня 1989 року Внутрішні війська входили в структуру Збройних сил СРСР, а підпорядковувались Міністерству внутрішніх справ. 1 вересня 1920 року Рада праці та оборони прийняла постанову про створення Військ внутрішньої служби. До їх складу було включено Війська внутрішньої охорони республіки (засновані у 1921 році), караульні війська, війська залізничної оборони, залізничної міліції і водної міліції. У серпні 1924 року Рада праці та оборони видала постанову «Про формування конвойної сторожі СРСР і про організацію Центрального управління конвойної сторожі у Москві». Згідно постанови Конвойна сторожа отримувала статус самостійного виду військ. Негативними сторінками історії Внутрішніх військ СРСР було їх залучення до таких ганебних акцій з порушенням прав людини, як розкуркулення і колективізація міжвоєнного періоду, масове переселення народів у роки Другої світової війни, придушення національних рухів в Прибалтиці і на Західній Україні та інших антивладних виступів у післявоєнний період. 21 січня 1947 року конвойні частини і війська МВС були перепідпорядковані у МДБ СРСР. 21 березня 1989 року указом Президіуму Верховної Ради СРСР Внутрішні війська МВС СРСР (поряд із Прикордонними військами КДБ СРСР і Залізничними військами) були виведені зі складу Збройних сил СРСР [5, с. 154]. 25 грудня 1991 року у результаті розпаду СРСР вони припинили існування. Їх частини і з'єднання увійшли до складу Збройних сил новопосталих пострадянських держав, в тому числі України.

З моменту ухвалення Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року, Акта незалежності України від 24 серпня 1991 року та становлення і розвитку України як незалежної держави як військово, так і правоохоронні органи зазнали кардинального реформування. У день проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року Верховна Рада України ухвалила рішення про взяття під свою юрисдикцію усіх розташованих на території колишньої УРСР військових формувань Збройних сил СРСР і оголосила про створення Міністерства Оборони України. Водночас відповідно до ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року Військова служба правопорядку увійшла до системи правоохоронних органів, до яких віднесено також органи прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України та інші, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. Тобто на законодавчому рівні було закріплено специфічний статус суто військового формування Військової служби правопорядку, наділеної правоохоронними функціями. Однак процес формування нових органів правопорядку в Збройних Силах України на практиці розпочався із запізненням і досі має незавершений характер.

Лише з прийняттям 7 березня 2002 року Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» розпочалося творення якісно нової правоохоронної системи в структурі ЗСУ. Усвідомлення необхідності забезпечення оборони і захисту держави, враховуючи, що ця важлива функція покладена на Збройні Сили України, маючи на меті зміцнення правопорядку у Збройних Силах України та забезпечення конституційних прав військовослужбовців, зумовило окрему законодавчу фіксацію організаційно-правових засад діяльності окремої структури правопорядку в системі ЗСУ. Військова служба правопорядку як спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних Сил України є елементом воєнної організації держави та суб'єктом забезпечення національної безпеки.

В ході відродження і комплексного реформування української армії, її переходу на стандарти НАТО, що відбувається в умовах військового конфлікту на сході України, логічним завершенням становлення сучасних військових органів правопорядку повинно стати утворення та ефективне функціонування військової поліції. Це, зокрема, передбачено ухваленим у 2016 році Стратегічним оборонним бюлетнем, зумовлене об'єктивними обставинами функціонування держави і розвитку Збройних Сил України.

Висновки. Пройшовши тривалий шлях еволюції на територіях сучасної України, від княжих дружин

Київської Русі через козацькі формування і до масштабних реформ початку XIX ст., виникли об'єктивні умови для створення і законодавчої регламентації спеціальних армійських підрозділів правопорядку в системі державної організації двох імперій, під владою яких перебували українські землі – Російської та Австро-Угорської. Іде мова про війська внутрішньої варті з властивими їм військовими і поліцейськими функціями, організованими по типу жандармерії.

У додержавний період у зародкових формах існували елементи інституту правоохоронних органів, які не були відділені від виконання військових функцій. У період Київській Русі спеціалізації правоохоронних органів не було, але їхні функції здійснювали князь та його повірені (вірники, мечники, тіуни). У період козаччини на українських землях з структури війська почали виділятися окремі інституції з охорони правопорядку та безпеки, які можна вважати прототипом військово-правоохоронних органів. Традиції Запорізької Січі у справі забезпечення правопорядку в системі військової організації загалом перейняло Військо Запорізьке та Гетьманщина, де система нагляду, контролю за дотриманням і призначенням покарання за недотримання правопорядку мала колегіальний характер.

У XIX ст. у провідних державах Європи проведено законодавче оформлення частини правоохоронних формувань у вигляді військ внутрішньої варті. В Російській та Австрійській (з 1967 року Австро-Угорській) імперіях, незважаючи на наявність потужних армій і поліції зі своїм повноваженнями і функціями, з метою їх посилення окремо заснували внутрішню жандармерію. На відміну від держав Західної Європи, зокрема Австро-Угорщини, в Росії війська внутрішньої охорони окрім порядково-виконавчої служби виконували функції політичної поліції. Військова поліція (згодом жандармерія) в Австрії (Австро-Угорщині), незважаючи на правоохоронні функції, була повністю підпорядкована військовому командуванню.

У період революційної боротьби за відновлення державності у 1917 – 1920 роках різні органи влади України намагалися побудувати оновлену систему правоохоронних органів, яка б відповідала реаліям військового часу. В ЗУНР урядові інституції проводили політику збереження австрійської системи жандармерії, на що було спрямовано створення у листопаді 1918 року Корпусу Державної жандармерії. Друга УНР зрештою також пішла шляхом відродження військової жандармерії. Після втрати державності УНР у 1920-1921 роках у міжвоєнний період на різних українських землях функціонували військово-правоохоронні формування чужих держав. У радянський період історії України питаннями підтримки порядку і законності, боротьбою з правопорушеннями і злочинами військовослужбовців займалися військові комендатури в гарнізонах.

З розпадом СРСР вказані та інші воєнізовані підрозділи склали основу Збройних Сил України. Лише у період незалежності в Україні вдалося створити окрему повноцінну спеціалізовану структуру – Військову службу правопорядку, яка зосередилася на виконанні відповідних функцій, передбачених Законом України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» 2002 року і має перспективи трансформуватися у військову поліцію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аркуша О.Г., Бородін Є.І., Віднянський С.В. та ін. Нариси історії державної служби в Україні; редкол.: С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.]. Київ: Ніка-Центр, 2009. 536 с.
2. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина 1. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 244 с.
3. Банчук-Петросова О.В. Аналіз стратегічних пріоритетів реалізації кадрової політики у військових формуваннях колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік. *Економіка та держава*. 2014. № 1. С. 111-114.
4. Боняк В. О. Становлення та розвиток правоохоронних органів України: історико-правовий аспект. *Матеріали міжкафедрального круглого столу «Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові підходи дослідження»* (Харків, 23 жовтня 2012 р.). Харків: ХНУВСУ, 2012. С. 53-56.
5. Глызин С.В. Войска называются внутренними: учебник; 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Русское слово, 2007. 201 с.
6. Гриценко В.Г. Адміністративно-правові засади оптимізації правоохоронної системи в Україні: монографія. Кіровоград: Полімед-Сервіс, 2014. 427 с.
7. Закревський А.Є. Правовий статус спеціалізованих підрозділів поліції у Галичині в складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). *Форум права*. 2011. №4. С. 272-276.
8. Іванов С.Ю. Формування правоохоронних органів за доби Української Центральної Ради. *Право і безпека*. 1999. С. 17-23.
9. Пономарев П.А. О создании военно-полицейских формирований Российской империи в начале XIX в. и особенностях их функционирования в Восточной Сибири (на примере института внутренней стражи). *Труды Академии управления МВД России*. 2019. № 3(51). С. 79-87.
10. Сідак В.С. Національні спецслужби в період Української революції 1917-1921 рр. Київ: Альтернативи, 1998. 320 с.
11. Фомин О.Е. Корпус внутренней стражи в правоохранительной системе Российской империи (1811–1864 гг.): дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1999. 209 с.
12. Хамула П. Особливості становлення та розвитку правоохоронних органів на території України: історичний аспект. *Віче*. 2015. № 4. С. 28-31.

13. Яцик Т.П., Тесляр М.В. Генезис становлення та розвитку правоохоронних органів, що здійснюють досудове розслідування злочинів у сфері оподаткування. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 4-5 (8-9). С. 208-214.

REFERENCES:

1. Arkusha, O.H., Borodin, Ye.I., Vidnianskyi, S.V. et al. (2009). *Essays on the history of public service in Ukraine*. Kulchytskyi S. V. (Ed.). Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
2. Bandurka, O. M. (2002). *Operational search activities. Part 1*. Kharkiv: Vyd-vo Nats. un-tu vnutr. prav [in Ukrainian].
3. Banchuk-Petrosova, O.V. (2014). Analysis of strategic priorities for the implementation of personnel policy in the military formations of the former Soviet Union of Socialist Republics. *Ekonomika ta derzhava – Economy and State*, 1, 111-114 [in Ukrainian].
4. Boniak, V. O. (2012). Formation and development of law enforcement agencies of Ukraine: historical and legal aspect. *Materialy mizhkafedralnoho kruhloho stolu «Pravookhoronna funktsiia derzhavy: teoretyko-metodolohichni ta istoryko-pravovi pidkhody doslidzhennia»* (Kharkiv, 23 zhovtnia 2012 r.) – *Materials of the inter-departmental round table "Law Enforcement of the State: Theoretical, Methodological and Historical and Legal Approaches of the Study"* (Kharkiv, October 23, 2012). Kharkiv: KhNUVSU, 53-56 [in Ukrainian].
5. Hlyzin, S.V. (2007). *Troops are called internal: textbook: uchebnik*. Moskva: Russkoe slovo [in Russian].
6. Hrytsenko, V.H. (2014). *Administrative-legal bases of optimization of law enforcement system in Ukraine: monohrafiia*. Kirovohrad: Polimed-Servis [in Ukrainian].
7. Zakrevskyi, A. Ye. (2011). Legal status of specialized police units in Galicia in Austria and Austria-Hungary (1772–1918). *Forum prava – Forum of Law*, 4, 272-276 [in Ukrainian].
8. Ivanov, S. Yu. (1999). Formation of law enforcement agencies during the days of the Ukrainian Central Council. *Pravo i bezpeka – Law and Security*, 17-23 [in Ukrainian].
9. Ponomarev, P. A. (2019). On the creation of military police units of the Russian Empire in the early nineteenth century. and peculiarities of their functioning in Eastern Siberia (based on the example of the Institute of Internal Guard). *Trudy Akademii upravleniia MVD Rossii – Proceedings of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 3(51), 79-87 [in Russian].
10. Sidak, B. C. (1998). *National Security Services in the Period of the Ukrainian Revolution of 1917-1921*. Kyiv: Alternatyvy [in Ukrainian].
11. Fomin, O. E. (1999). *Internal Guard Corps in the Law System of the Russian Empire (1811-1864)*. Candidate's thesis. Moskva [in Russian].
12. Khamula, P. (2015). Features of formation and development of law enforcement agencies in the territory of Ukraine: historical aspect. *Viche*, 4, 28-31 [in Ukrainian].
13. Yatsyk, T. P. & Tesliar, M. V. (2017). The genesis of the formation and development of law enforcement agencies that conduct pre-trial investigations into tax crimes. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teorii ta praktyka) – International Legal Bulletin: Current Issues in Theory (Theory and Practice)*, 4-5 (8-9), 208-214 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 14.12.2019